

Міністерство освіти та науки України
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

(1871 – 1942)

Сходознавство на межі світів та цивілізацій

Київ – 2021

УДК 94 (4) 94 (5)
С 35

Друкується за ухвалою Вченої ради історичного факультета
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 12 від 05. 05. 2021)

Сходознавство на межі світів та цивілізацій. Матеріали міжнародної наукової конференції присвяченої 150-річному ювілею з дня народження Агатангела Юхимовича Кримського/ Упорядник д. і. н. Я. В. Пилипчук. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2021. (укр., рос., англ. мовами). 92 с.

Ця публікація постала як результат міжнародної наукової конференції Сходознавство на межі світів та цивілізацій, яка відбулась 26 травня 2021 р. на історичному факультеті Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Матеріали конференції містять дослідження українськими, тюркськими та європейськими вченими історії Сходу.
Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

УДК 94 (4): 94 (5)
С 35

©Я. В. Пилипчук, 2021
©Автори статей 2021

ЗМІСТ

До 150-річчя ювілею з дня народження Агатангела Юхимовича Кримського (замість передмови)	5
Асадов Ф. Известия арабских авторов о Чола – ранней христианской области Кавказской Албании	6
Атыгаев Н. Казахские женщины при дворах иностранных правителей (XV–XVII вв.)	8
Ахундова Н. Буиды – эмиры ал-умара Багдада	16
Байдаров Е. Казахско-китайские отношения в исторической ретроспективе	19
Гокон О. Полевые поездки офицеров Генерального штаба Кавказского военного округа в 1873–1914 гг.	22
Гринберг М. Естественные водные (речные) преграды и тактика монгольских войск в войнах Джучидов с Хулагуидами	24
Giunashvili H. Middle Iranian Studies in Georgia	27
Gafar-zada L. English-Safavid relations: Sir Robert Sherley’s public appearance as a display of the Safavids’ <i>soft power</i> policy (based on Anglophone historiography)	30
Dall’Aglio F. The ‘Cuman party’ in the first decades of the second Bulgarian kingdom (1185-1218): an historiographical myth?	32
Demetrashvili T. Iranian Fashion in Western Georgia in the 17th century: Dressing of the Chikvani-Lipartianis on Martvili Monastery Frescoes	34
Джанов О. Борьба за власть в Кримському ханаті в 1466–1468 рр. за відомостями бухгалтерських книг казначейства генуезької Кафи. Нові інтерпретації	36
Добролюбский А. Ябу-городок на одесских берегах	42
Доценко В. Радянський проект зі створення єврейської автономії в Криму в 1920-30-ті рр.	46
Жданович О. Античні традиції сприйняття варварів у ранньовізантійській історіографії на прикладі Менандра Протектора	48
Жолоб М. Агатангел Кримський: спроба біографічного нарису	50
Квашилава К. Мнимое мусульманство восточногрузинских царей при Сефевидах	51
Коробейников Д. Титул «кесарь Рима» (кайсер-и Рум) в османской политической традиции	54
Кузембаев Н. А. Курышжанов как кипчаковед	56
Кушкумбаев А. Золотая Орда в востоковедной науке советского Казахстана (40-80-е гг. XX века)	58
Lekveishvili T. Dress as an Indicator of the Political Orientation: Iranian Clothing of Levan II Dadiani (17 th century), Ruler of the Samegrelo Principality	61
Malinowski G. Pecheneg's τὸ θέμα (Βορο)ταλματ [(Boro)talmat], Constantine Porphyrogenitus <i>De Administrando Imperio</i> 37: a tribe, a clan or a social group of professionalists?	62
Мачай О. Торгівля Дагестану в часи монгольського панування	63
Меликов Р. Этимология хоронима «Азербайджан»	65
Miškinienė G. Cultural and historical links of Lithuanian Tatars with Crimea	68
Мустафаев Ш. Исторические кварталы города Тебриз согласно османскому Пространному реестру 1727 г.	70
Папава В. Ликвидация экс-директора САВАК генерала Теймура Бахтияра	73

Пилипчук Я. Интеллектуалы Караханидского времени в Мавераннахре и Восточном Туркестане	75
Sanikidze G. Between Scylla and Charybdis: Georgian princes and Russian-Persian confrontation at the beginning of the 19 TH century	78
Станіславський В. Донесення про зайняття російськими військами Кам'янець-Подільського та ставлення до них уряду Османської імперії (1704–1705 рр.)	82
Тулибаева Ж., Тулибаев Т. Первые тимуридские историографы и их сочинения	84
Holeščák M. Alpra, Cuman bey in Hungary	86
Hraundal Th. Viking Rus attack on Barda 943	89
Янкаускас В. Вторжения Крымских татар в ВКЛ 1503-1506 гг. и вопрос разрушения Кревского замка	89

До 150-річчя ювілею з дня народження Агатангела Юхимовича Кримського (замість передмови)

15 січня 1871 р. в м. Володимирі-Волинському Волинської губернії Російської імперії народився Агатангел Юхимович Кримський. У 1889-1892 рр. він навчався у Лазаревському інституті східних мов у Санкт-Петербурзі. У 1918 р. Агатангел Кримський переїхав до Києва, де став секретарем Української академії наук. У 20-х рр. ХХ ст. він викладав в Київському університеті. З 1929 р. Агатангел Кримський став жертвою політичних репресій. У 1941 р. він був заарештований співробітниками НКВС і 25 січня 1942 р. помер у шпиталі лагерь у м. Костанай. А. Кримський є класиком українського сходознавства. У 1912 р. ним була завершена історія мусульманства. Тоді ж була завершена «Історія арабів та арабської літератури». «Історія Персії та її письменства» була закінчена у 1923 р. У 1927 р. була видана «Історія Туреччини та її письменства». А. Кримський переклав багатьох класиків східних літератури. У 1993 р. О. Прицак досягнув відновлення Інституту сходознавства якому були присвоєно найменування ім. А. Кримського в честь видатного українського сходознавця. В честь А. Кримського Інститут сходознавства видавав щорічні читання його пам'яті. У грудні 2020 р. у Таврійському національному університеті було проведено III-IV конгрес сходознавців України присвячений 150-річному ювілею з дня народження А. Кримського. У лютому 2021 р. у Київському національному університеті імені Т. Г. Шевченка були проведені Перші тюркологічні читання на честь 150-річного ювілею з дня народження А. Кримського. Конференція «Сходознавство на межі світів та цивілізацій» є одним із заходів присвячених 150-річному ювілею з дня народження А. Кримського. На відміну від попередніх заходів вона відзначається широкою міжнародною участю. В конференції взяли учасники з Казахстану, Азербайджану, Грузії, України, Литви, Польщі, Словаччини, Італії, Ісландії, США. Головними напрямками в роботі конференції є тюркологія, іраністика та арабістика, тобто напрями які були пріоритетними для А. Кримського під час його життя.

=

Representatives of this Surname owned a family graveyard at Martvili Monastery that was part of Salipartiano. The northern part of the Monastery illustrates their frescoes – 1. Katsia Chikvani together with Spouse and child Iese Chikvani; 2. Katsia's elder son Lipartiani Giorgi together with his spouse Seudia Mikeladze and child Otia Chikvani.

The portraits are dated by 1673-1681. The research work describes their dressing and analyses what they used to wear with the influence of Iranian Fashion of that period.

Details reflecting the Eastern life and tastes of the XVII century fashion are as follows: haircut, the style of making moustache and beard and hair, tiara and headpiece, connected eyebrows, hair curls on cheeks that reveal much resemblance in Persian miniatures and Georgian secular miniatures created under Persian influence, and images on Persian things of everyday life.

Джанов О.

Боротьба за владу в Кримському ханаті в 1466–1468 рр. за відомостями бухгалтерських книг казначейства генуезької Кафи. Нові інтерпретації

Рання історія Кримського ханства ще й досі лишається недостатньо вивченою, хоча, останнім часом для цього було зроблено кілька важливих кроків. Знання про долю перших трьох ханів Криму з династії Герейів не можна побудувати на писемних джерелах, виключно, східного походження (османських, середньоазійських і кримськотатарських), хоча перспективи для їх подальшого вивчення, як доводить практика, є. Проте, як я вже неодноразово наголошував, джерела східного походження для реконструкції перебігу подій дають дуже мало матеріалу, який є вкрай суперечливим. До того ж більшість джерел має дуже пізні походження. 1 – XVI ст., 2 – XVII, а переважна частина – XVIII ст.

Небагато свідчень для цього надає і нумізматичний матеріал. Ситуація з цими важливими джерелами кримського походження дуже парадоксальна – нумізматичні пам'ятки другої і третьої чверті XV ст. потребують хоча б елементарної ідентифікації. На жаль, для цього мало що роблять зараз, окрім поодиноких епізодів. У зв'язку з цим першочергове значення набувають джерела східно- та західно-європейського походження. І тут варто відразу виділити корпус писемних пам'яток, що має відношення до генуезької торгової факторії – Кафи, що майже 200 років знаходилася на південно-східному узбережжі Криму (близько 1275–1475 рр.). Ще у XIX ст. було опубліковано величезний корпус документів, що мають стосунок до Криму, за період 1453–1482 рр. На жаль, навіть ці важливі документи мало хто з східноєвропейських дослідників, за рідкісним винятком, використовував для висвітлення історії Кримського ханства. Особливе місце серед джерел генуезького походження займають бухгалтерські книги Кафи, що збереглися у фонді банку св. Георгія в Генуї. Однак, розробка цього джерела далека від завершення.

Якщо обставини піднесення на кримській престол Хаджи-Герейя у 1441 р. та подальший період правління, завдяки й нашим знахідкам у Державному архіві Генуї, вже підлягають більш-менш надійній вербальній реконструкції, то перебіг подій, що відбулися після смерті Хаджи-Герейя й до початку правління Менглі-Герейя I ще вкрити густим туманом. Навіть час зайняття батьківського престолу Менглі-Гереем не визначено точно. Якраз тут нам стають в нагоді архівні матеріали з Генуї.

У видатного польського історіографа XV ст. – Яна Длугоша ми знаходимо звістку про смерть Хаджи-Герейя, яка сталася в середині серпня 1466 р. Він навіть наводить чутки по можливе отруєння хана. Об'ємний панегірик Длугоша на честь Хаджи-Герейя є

унікальним завдяки незвичному для християнської історіографії позитивному ставленню автора до мусульманського правителя. Свого часу Андрій Леонідович Пономарьов розплутуючи хитросплетіння нумізматичних загадок 1466 р., оприлюднив відомості з однієї бухгалтерської книги Кафи, що охоплювала період із 12 грудня 1465 по 11 грудня 1466 р. Але тлумачення деяких із цих записів автором є дуже сумнівними. Поза його увагою також залишилося декілька важливих свідчень того ж документа. Перебіг подій, які відбулися після смерті Хаджи-Герейя, згідно з цим джерелом був таким.

А. Л. Пономарьов стверджував що смерть настигла Хаджи-Герейя десь 25-26 серпня 1466 р. Але, в записах, датованих 19 серпня 1466 р. є дуже незвичайне повідомлення. До Солхату, за наказом консула, було відряджено оргузія (тобто порученця) «зادля того, щоб зібрати народ Кафи». Погодьтеся, що цей факт може свідчити про якусь небезпеку, що могла тоді загрожувати громадянам Кафи на татарській території. Того ж дня до Кафи прибув татарський посланець Хаджи-Улу, який мав забрати виплати за право чекану монети в Кафі. Як не дивно він також привів коня від якогось «сина імператора» (тобто хана за генуезькою термінологією). Подарунки у вигляді скакунів були звичайною подією, але цьому фактові слід приділити особливу увагу. Вже 25 серпня адміністрація Кафи направляє верховному карача-бею Мамаку Ширіну та сину імператора по рулону камки. Такі знаки уваги теж не були чимось дивним, але чому могутній кримський бей був згаданий разом із сином кримського (?) хана? Можливо, це свідчить, що смерть Хаджи-Герейя трапилася дещо раніше ніж 25 серпня (за твердженням А.Л. Пономарьова), а Мамак Ширін вже 19 серпня 1466 р. розпочав звичайні для Криму того часу дипломатичні дії заради того, щоб влада Кафи визнала підтриманого ним претендента на ханський престол.

Варто особливо відзначити два цікавих повідомлення, що потрапили до книги масарії ще в першій половині літа 1466 р. тобто до смерті Хаджи-Герейя. Ще 11 травня до Кафи від Хаджи-Герейя було відправлено оргузія аби повідомити, що очікується «прибуття іншого імператора, який поспішає із великим військом проти нього» але це нібито не підтвердилося. А 15 червня вже з Кафи до імператора Хаджи-Герейя було відправлено іншого оргузія аби повідомити його, що з Тани (Азаку) було отримано «новину про двох братів імператора татар, які збираються проти нього». На цю звістку треба звернути особливу увагу, тому що вже восени в записах книги масарії Кафи з'являться якісь «два брати імператори». Звісно, що ці двоє братів імператорів не буди братами Хаджи-Герейя, адже відомо лише про єдиного брата Хаджи-Герейя – Джанай (чи Джан)-Герейя. Вочевидь, що в цьому записі бухгалтерської книги малися на увазі брати хана т. з. Великої Орди, а ханів на той час у степу було не дуже багато. Треба зауважити, що в поволзьких степах на той час господарювали два сини Кючюк-Мухамеда: Ахмад на сході від Волги, а Махмуд – на заході. Згідно зі свідченням «Воскресенського літопису» Хаджи-Герей розбив військо Махмуда у 1465 р., коли воно прямувало на Русь. Саме цей Махмуд у квітні 1466 р. намагався відновити дипломатичні відносини з османським султаном Мехмедом Фатіхом, адже його лист зберігся у бібліотеці палацу Топ-Капи.

Отже, засновник династії Герейів помер десь близько середини серпня 1466 р. Вже 6 вересня в Кафу прибув посланець нового хана зі звиклим подарунком від новообраного хана – конем. Згадаймо коня, якого було надіслано до Кафи ще якимось сином імператора ще 19 серпня. Ким був цей «новий імператор» з цього запису не ясно, але напевно, тут йдеться про Нур-Девлета – старшого сина Хаджи-Герейя. 9 вересня до нового імператора було відряджено послів Крістофоро Нариче та Андреа Фатінанті, «щоб підтвердити старі угоди» між Кафою та кримським ханом, які були укладені ще за часів Хаджи-Герейя. Посли

повинні були відвезти імператорові дорогоцінний подарунок, який містив, переважно, тканини та вовче хутро на більш ніж 10 000 аспрів. А наступного дня – 10 вересня в Кафу знов приходить вісник нового імператора, який знов приводить коня в подарунок. Тут не зовсім ясно, чому від «нового імператора» приводять двох скакунів з інтервалом у чотири дні. Імовірно, це стане зрозуміло з наступних записів «бухгалтерського літопису» Кафи. В той час, коли посольство прямувало в Кирк-Ор (тогочасну ханську резиденцію на околицях сучасного Бахчисараю) з'явилися якісь нові обставини. 16 вересня до Кирк-Ора «були відряджені два оргузії з листами величного пана консула зі звісткою про перешкоди нашим послам». 20 вересня з цього ж приводу до верховного карача-бея пана Мамака Ширіна було направлено перекладача комуни Роландо ди Гвізарді з «інструкціями для цих послів». У країні відбувалися якісь негаразди, які можна практично зі 100 % вірогідністю інтерпретувати як боротьбу за ханський престол. Чи була це боротьба лише між синами Хаджи-Герая, одного з яких вже на початку місяця вже було обрано на батьківський престол? На це запитання ми можливо відповімо. Контекст рядка рахунку від 28 листопада дає змогу з'ясувати обставини цих перешкод. В ньому йдеться про витрати «Крістофоро Нариче і Андреа Фатінанті, послів до імператора Нур-Девлета, що першого разу (тобто з 9 вересня) не мали змоги дістатися до самого імператора через негаразди в країні тому, що вона була захоплена іншими татарськими імператорами». Посли, які так і не змогли відвідати нового імператора 25 вересня були вже в Кафі де їм навіть частково компенсовано витрати на невдалу подорож.

Тож у середині вересня 1466 р. Нур-Девлет – новий імператор – перебував у Кирк-Орі на околиці сучасного Бахчисараю, а генуезькі послы не змогли йти далі Солхата – місця, де перебував Мамак Ширіна. Причиною тому були якісь імператори (більше як один), які загрожували безпеці країни.

Ще з'ясувалося, що 1 жовтня до Кафи втік син, покійного імператора Хаджи-Герая, якого можна упевнено ідентифікувати як Менглі-Герая. До червня 1468 р. він перебував в Кафі з родиною та отримував чималеньку суму на прожиття з бюджету генуезької Кафи (60 аспрів чи 10 безантів у день). А поки що, він лише тільки що отримав притулок у Кафі.

Початок жовтня в Криму виявився дуже небезпечним. Можна не сумніватися, що на перше жовтня ханський трон Криму займав Нур-Девлет, адже так зазначено в рахунку посла Ніколи ді Турілья, який у перший день жовтня повернувся з Кирк-Ору. Тоді ж генуезці надсилають своєму приятелю – пану Мамаку до Солхату ручну вогнепальну гармату – сарбатан. 8 жовтня до консула в Кафу прибув «даруга наш з немалою кількістю татар задля розшуку султана». Це, вочевидь, означає, що Менглі-Герая намагалися звести на престол замість Нур-Девлета. Проте султан так і залишився в Кафі, адже кожні два дні до бухгалтерської книги вносили записи про виплату султанської алафи – добового утримання. Того ж дня до Солхата «під час війни» вирушив генуезець Сісто Чентуріоне з двома оргузійми. 14 жовтня влада Кафи надіслала в степ (*ad campaniam*) розвідника на ім'я Бозіка, щоб «розвідати новини». Того ж дня від пана Мамака прибув у Кафу посланець. 16 жовтня в напрямку Солхата рушило ще два оргузії, аби «розвідати про війська двох імператорів, які з'явилися зі всіма своїми військовими». Тут варто згадати звістку, яку доставили до Кафи ще в першій половині 1466 р. з Тани, про те, що до Криму з військом збираються якісь «два брати імператори».

Також 16 жовтня до Кирк-Ора було надіслано оргузія до «імператора щойно обраного». 20 жовтня імператору було надіслано дві діжки мальвазії, а до Кафи прибув

посланець «імператора» Джафар-Берді. Того ж дня Джафар-Берді залишає Кафу, а, мабуть, із ним разом до «імператора Нур-Девлета нещодавно обраного» було відріджено оргузія.

Такий самий сарбатан (тобто ручну гармату), як і Мамаку, було відправлено і якомусь «синові імператора» 24 жовтня. Вочевидь, тому ж «синові імператора» надіслали багатий подарунок шз декількох рулонів камки з нагоди його весілля. Ім'я цього «сина імператора» з'явилося в рахунку від 2 грудня, ним був Нур-Девлет, який побрався з дочкою покійного Темір-Ходжи – дядька Мамака. Тож у двадцятих числах жовтня 1466 р. Нур-Девлет був знов скинутий з трону. Ось чому він названий «сином імператора», а не «імператором». А вже після цього відбувся цей династичний шлюб. Порядок дій натікає на те, що у другій половині жовтня наймогутніший кримський бей Мамак вже ухвалив рішення щодо подальшої підтримки Нур-Девлета як свого претендента на престол Криму. 24 жовтня Нур-Девлета, якого наш документ знов називає «імператором», знов відвідав посол з Кафи – Ніколо ді Турілья.

У рахунку від 25 жовтня згадано про тих «двох братів імператорів, які з великим військом прийшли проти Солхата», яким влада Кафи дарує 2 рулони червоного шовку. Тож тепер стає відомо, що імператорів, які в середині вересня з'явилися в Криму та наводили безлад в країні, було двоє (а не, наприклад, троє), й вони, до того ж, були братами. Припустити, що ними були якісь сини покійного Хаджи-Гереея неможливо тому, що вони діяли разом і кожен з них був імператором (тобто ханом). Тут необхідно згадати Махмуда й Ахмеда – синів Кючук-Мухамеда. З усіх імовірних варіантів ідентифікації тільки вони обидва були ханами, кожен у своєму улусі, але могли діяти (і діяли) разом. У ході військових дій цих братів у Криму, Нур-Девлета декілька разів скидали з престолу, мабуть свої ж піддані, тому щоразу, коли вибір татарських князів схилявся на його бік, знов відбувалася процедура обрання на престол та лише останній раз сталася церемонія підняття на білому килимі.

Нарешті, справа остаточно вирішилася на користь Нур-Девлета і вже 29 жовтня до Кафи прийшов вже знайомий нам Хаджи-Улу, «щоб повідомити новину про затвердження Нур-Девлета, сина покійного Хаджи-Гереея новим імператором». До Кирк-Ору було відряджено оргузія «до імператора, якого щойно було обрано».

Наприкінці жовтня чи на початку листопада посольство в тому ж складі, як і 9 вересня, з другої спроби, однак потрапило на аудієнцію в Кирк-Ор та вдало повернулося від «нового імператора». На цей раз ім'я його в запису було позначено. Немає жодних сумнівів, що ним був старший із синів Хаджи-Гереея – Нур-Девлет. 19 листопада казначей Кафи Калокіо Гвізолфі напише в Геную, що нарешті негаразди у країні завершилися.

Тобто ми маємо три дати, коли Нур-Девлета обрали ханом: 6 вересня, 16 жовтня і 28 жовтня. Така калейдоскопічна ситуація дуже характерна для Криму і інших джучидських держав цього періоду. Остаточний вибір претендента на престол, за старим звичаєм, мали зробити глави чотирьох головних кланів (елей, тобто племен) Криму, і найперше, глава клану Ширін. Їхні вподобання могли змінюватися згідно із ситуацією.

Як приклад наведемо історію з узурпацією влади в Криму 1456 р. Тоді Мамак Ширін підтримав синів Улуг-Мухаммеда – Махмудека та Касіма, а в 1457 р. – Мухамеда, сина Сейїд-Ахмеда II, хоча після цього він успішно примирився з Хаджи-Гереем і залишився на посту другої за повноваженнями особи у Кримському ханстві.

А.Л. Пономарьов вважав, що узурпатором влади в Криму 1466 р. був Ібрагім бен Махмудек бен Улуг-Мухамед. Цей висновок він зробив лише тому, що почав розплутувати клубок загадок із тлумачення легенд монет хана Ібрагіма, а не з аналізу тексту джерела.

Наведених нами доказів про двох братів і одночасно ханів, які були супротивниками династії Хаджи-Герей – Махмуда та Ахмеда достатньо, щоб відмовитися від цього хибного припущення.

До чого тут Менглі-Герей? Кримськотатарські й османські історіографи, починаючи з початку XVII ст., іноді згадували, що після смерті Хаджи-Герей кримські беї обрали на ханство саме Менглі, та згодом його було скинуто з престолу. Після цього нібито Менглі втік в гірську фортецю Мангуп (тобто Феодоро) або в Кафу. Але це є також хибним припущенням. 1466 р. його не обирали на ханський престол, хоча такі спроби були. Влада генуезької Кафи залишила його під наглядом у своїй фортеці, мабуть, саме це не дало змоги розпорошити війська Криму та дати відсіч військові Махмуда і Ахмеда. Нур-Девлет зберіг владу задля своєї династії та остаточно був проголошений кримським ханом 28 жовтня 1466 р.

Менглі-Герей, разом зі своєю дружиною і матір'ю наступні майже півтора року перебував у Кафі як почесний полонений. У адміністрації генуезької Кафи з'явилася нагода впливати в перебіг політичного життя сусіднього ханства. Але тоді, на відміну від 1456 та 1457 рр., вони виявили більше політичної мудрості й не вдавалися до безпідставних та небезпечних авантур.

Криза в політичному житті Криму настала навесні 1468 р. Є декілька гіпотез щодо незадоволення кримської аристократії діями хана Нур-Девлета. Деякі дослідники вважають, що нібито він приніс ленну присягу ханам Великої Орди, або почав зближення з польським королем, проте це все є тільки вербальним припущенням. Письмові джерела щодо цього нічого не оповідали й вже, мабуть, ніколи розкажуть.

Наступна бухгалтерська книга за період із 12 грудня 1466 р. по 11 січня 1468 р., на жаль, збереглася дуже погано. Ті частини, де фіксували витрати на відносини із сусіднім ханством, в ній втрачена. На відміну від неї книга, яку казначейство Кафи почало вести із 12 січня 1468 р. дійшла до нас у дуже доброму стані. В ній ми знаходимо рахунок виплат султанові Менглі-Герей, який перебував як почесний бранець у Кафі. Щодня він як і рік тому отримував по 10 безантів (тобто 60 аспрів).

Відносини з ханом Нур-Девлетом на початку 1468 р. не були підозрілими. Хан із Кафою регулярно обмінювалися послами, подарунками та листами. Але раптом на початку травня, в ханстві щось відбулося. 6 травня до Кирк-Ора та Теодоро було відряджено трьох оргузієв «щоб вони розвідали про татарські негаразди». Наступними днями до Кафи прибули послы з Теодоро. Кафа відсилає свого посла до Нур-Девлета. І тут, 9 травня, від Мамака Ширіна прибуло четверо посланців «задля того, щоб забрати султана» Менглі-Герей. Тобто Мамак Ширін на цей раз вирішив скинути з трону Нур-Девлета, а на його місце поставити Менглі. Але султан все ж залишився в Кафі. Генуезці продовжували слати гінців до Нур-Девлета. 16 травня з метою забрати з Кафи Менглі біля воріт Антибургів (св. Феодора) Кафи з'явився сам Мамак із багатьма татарськими вельможами. 25 травня Менглі спробував самотужки збігти з під арешту, але його спіймав якийсь Йукік рубео (руський (?)) і повернув на місце. Кафа знов послала гінців до хана. До Кафи прибуло велике посольство князя Феодоро Саїка. Татари Мамака не відходили від стін міста. Щодня казначейство видавало гроші, щоб почастувати їх їжею, вином та медовухою. І лише 15 червня генуезці зголосилися відпустити Менглі-Герей на царство. З цієї нагоди йому було видано 100 безантів (600 аспрів). Більш ніж тиждень від був відсутній, мабуть приводив до покори підданих та вів переговори із супротивниками. Водночас генуезці надсилали претендентові на ханство до степу продовольство.

25 червня в супроводі бея Мамака Ширіна та великої кількості татарських вельмож Менглі-Герей урочисто ввійшов до Кафи. У палаці Кафи було організовано урочистий обід, під час якого Менглі-Герей формально було обрано кримським ханом. В залі палацу в натовп було розкидано 100 безантів срібних монет. Усього ці святкові заходи обійшлися казні Кафи чималеньку суму. Ще 100 безантів було розкидано на вулицях Кафи, коли новообраний, але ще не інтронізований хан полишав Кафу. Хан отримав багатий подарунок, ціною в кілька тисяч аспрів, переважно коштовними тканинами та хутром.

А вже 27 червня до Кафи прибуло троє татар зі звісткою, що Кельдиш, ще один брат Менглі-Герей, раніш обраний новим ханом (тобто імператором) утік. Водночас прибули ще троє татар, які принесли звістку, що Менглі-Герей було вже інтронізовано, тобто, за старим кочівницьким звичаєм, піднято на повстаній білій ковдрі.

Варто зауважити, що всі ці події лягли тяжким тягарем на бюджет генуезького міста. Витрати на підтримку нового хана рахувались сотнями тисяч аспрів. Відшкодувати їх до кінця року так і не вдалося. Але генуезці здобули собі вірного прихильника.

Треба сказати, що вони дуже пишалися тим, що новий хан був обраний на саме в Кафі. Відносини з ним у генуезців склалися дуже приятельські. Поступово в Кафі з'явилися кілька братів Менглі-Герая: Нур-Девлет, Кельдиш, якийсь «султан Росії» (soltan Rossie, soltan rubeus) і ще двоє молодших братів із дітьми та іншими родичами. Всі чималі витрати на їх матеріальне утримання теж лягли тягарем на казначейство Кафи. Після невдалого замаху на братів, яке нібито інспірував сам Менглі-Герей на початку липня 1471 р., їх поспіхом перевозять в Солдайю, де ув'язнюють з уже значно скромнішим матеріальним забезпеченням.

Трагічним епізодом в історії взаємин генуезької Кафи і Кримського ханства стала історія, що трапилися після смерті глави клану Ширін – Мамака пізньою весною 1473 р. Генуезька офіційна хроніка, а також деякі, часто тенденційні, сучасні документи детально описують агресивне втручання генуезьких адміністраторів в процес затвердження ханом нового верховного карача-бея і глави роду Ширін (dominius campanie et sirinorum). Підкуплені генуезькі чиновники, для того щоб схилити хана до прийняття потрібного їм рішення, вдалися до відвертого шантажу, погрожуючи випустити на свободу братів хана. Все це, врешті-решт, призвело до втрати авторитету Менглі-Гереем серед татарської аристократії, а протиборство угруповань і закінчилося його втечею в Кафу. Брат Мамака, Емінек Ширін, який був основним претендентом на звання глави роду, в листах гарантував османському султанові Мехмеду II (1444–1446, 1451–1481) всебічну підтримку, запрошуючи його захопити генуезькі володіння в Криму. Після падіння 1475 р. генуезької Кафи та інших фортець у південній частині Криму, в ханстві почався новий етап боротьби за престол, що завершився благополучно для Менглі-Герая тільки 1478 р. Треба віддати належне вірності цього хана своїм обіцянками. Незважаючи на загрозу, розкриття його планів османській владі, він продовжував дипломатичні відносини з Генуеєю і обіцяв підтримку у відвоюванні ними Кафи. Однак цим планам не судилося втілитися.

Наукове видання

Упорядник

Ярослав Валентинович Пилипчук

Сходознавство на межі світів та цивілізацій

Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів і висновків несуть автори публікацій.

Всі права застережені.

Друкується в авторській редакції.

Підписано до друку 21. 05. 2021. Формат 60x84/16

Папір офсетний

Гарнітура Times New Roman

Ум. друк. Арк. 6, 25

Обл. -вид. арк. 6

Тираж 100 прим.

Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9, Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 20. 01. 2012 р. (044) 234-75-87. Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

